

УДК 159.954

Мрака Н. М.

РОЛЬ ТВОРЧОЇ УЯВИ ТА ІНТУЇЦІЇ У ЛІТЕРАТУРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено взаємозв'язок творчості, творчої уяви та інтуїції. Виявлено різні види інтуїції в художньому пізнанні, суперечливі позиції в аналізі сутності інтуїції та її ролі в літературній творчості. Розглянуто антиципаційну функцію уяви, що проявляється в попередній налаштованості до діяльності.

Ключові слова: творча уява, інтуїція, чуттєвий образ, антиципація, сенсорно-перцептивний процес.

В статті досліджена взаємозв'язок творчості, творчого воображення и интуиции. Выявлены различные виды интуиции в художественном познании, противоречивые позиции в анализе сущности интуиции и ее роли в литературном творчестве. Рассмотрено антиципацию, как функцию воображения, что проявляется в предыдущей настроенности к деятельности.

Ключевые слова: творческое воображение, интуиция, чувственный образ, антиципация, сенсорно-перцептивный процесс.

In the article investigated the relationship of creativity, imagination and intuition. Diverse types of intuition in art knowledge, contradictory positions in the analysis of the essence of intuition and its role in the literary work. Anticipation considered as a function of the imagination, which is manifested in the previous disposition to work.

Keywords: creative imagination, intuition, sensual image, anticipation, sensory-perceptual process.

Питання взаємозв'язку інтуїції та творчої уяви ще недостатньо вивчене. Це зумовлено, з одного боку, складнощами самого феномену «інтуїція», багатогранністю й наявністю великої кількості трактувань цього явища, а з іншого боку – недостатньою кількістю досліджень, присвячених вивченню взаємозв'язку творчої уяви та інтуїції. Увага до проблеми «співпраці» творчої уяви та інтуїції зумовлена, по-перше: значенням інтуїції як важливої складової психічної реальності, її зв'язком із творчістю, мисленням та уявою; по-друге: роллю інтуїції у розширенні пізнавальних можливостей та актуалізації внутрішніх ресурсів психіки; по-третє: практичним інтересом до проблеми інтуїції як умови формування і критерію професійної компетентності спеціалістів різних видів діяльності.

Мета дослідження – встановити взаємозв'язок між інтуїцією та творчою уявою.

Розглядаючи психологічні аспекти літературної творчості, ми припускалися думки про взаємозумовленість творчої уяви та інтуїції. Насамперед, варто «розібрати» сучасний стан дослідження такого феномену, як інтуїція. Коли трактують психоаналітичну інтуїцію, то говорять про істину, яка являє собою те, що полегшує людський душевний стан, знімає напругу. Іншими словами, це істина, яка лікує, і людина відчуває певне звільнення. Тобто, завдяки інтуїції – істині яка викликає катарсис, у людини відбувається полегшення душевного стану. Згідно з психологічними дослідженнями, інтуїція є короточасним вищим сновидінням наяву.

Учені та філософи дуже різноманітно тлумачать природу інтуїції, наприклад: а) ірраціональна здатність, яка не залежить ні від чуттєвості, ні від розуму (А. Бергсон); б) нелогічна інтелектуальна здатність, про специфічну природу якої, однак, не можна сказати нічого завершеного (В. Оствальд); в) здатність сприйняття (Ф. Франк); г) «неусвідомлений» і «скорочений» логічний процес (Рібо); д) специфічний спосіб взаємодії чуттєвого і логічного (А. Айнштайн).

Як зауважує А.Кармін, слово «інтуїція» справді є надзвичайно багатозначним і невизначеним. Однак не розумно було б на цій підставі відмовлятися від самого поняття інтуїції. Однією з причин, яка породжує багатозначність терміна «інтуїція», є те, що інтуїтивне (безпосереднє) знання не є однорідним у гносеологічному відношенні, тобто є різноманітним як за своїм змістом, так і за способом отримання цього змісту. Така неоднорідність робить проблему інтуїції надзвичайно багатоаспектною.

Інтуїція (у перекладі з лат. – пильно дивитися) – це здатність виходити за межі досвіду шляхом уявного схоплення (осяння) якихось непізнаних зв'язків, результатів. Її можна визначити і так: це осягнення істини шляхом прямого її розсуду без обґрунтування за допомогою доказів. Інтуїція являє собою своєрідну форму психічної діяльності, коли окремі ланки розумового процесу не усвідомлюються, а ніби проскакують свідомість, і подумки бачиться тільки підсумок, результат.

Для інтуїтивного вирішення різних життєвих завдань як практичного, так і теоретичного характеру властиві такі особливості: по-перше, раптовість, несподіваність вирішення завдання, рішення з'являється ніби випадково і нерідко в невідповідних для цього умовах, по-друге, неусвідомленість шляхів і засобів, що призводять до вирішення завдання, по-третє, пряме встановлення істини, що вимагає лише подальшого підтвердження. Сама інтуїція має різноманітні прояви. У різних людей, у різ-

них умовах вона може мати різний ступінь віддаленості від свідомості, бути специфічною за змістом, характером результату, глибиною проникнення в сутність явища. Існують різні шляхи формування в людській свідомості понять і чуттєвих образів.

1. Сенсорно-перцептивний процес, у результаті якого з'являються чуттєві образи (лат. слово «сенсоріум» означає орган почуттів, а «перцепція» – сприйняття, тобто, мова йде про безпосереднє віддзеркалення об'єктивної дійсності органами почуттів).

2. Чуттєво-асоціативний процес переходу від одних образів до інших (асоціація – об'єднання, поєднання).

3. Процес переходу від чуттєвих образів до понять.

4. Процес переходу від понять до чуттєвих образів.

5. Процес логічного умовиводу, в якому відбувається перехід від одних понять до інших.

Очевидно, що перший, другий і п'ятий процеси створення гносеологічних образів не є інтуїтивними. Останній виникає на стадії третього і четвертого процесів, що пов'язано з переходом від чуттєвих образів до понять і навпаки. Між наочними образами і поняттями немає ніяких проміжних ступенів, що відрізняються від них. Тут виникають поняття, не виведені з інших понять, і образи, не породжені іншими образами за законами чуттєвої асоціації, а тому отримані результати сприймаються як інтуїтивні.

Тож чи існує точка перетину творчої уяви та інтуїції і чи існує творча інтуїція як така? Так, існує. Це момент творчого процесу, коли несподівано виникають принципово нові образи і поняття, проте їх зміст не виводиться шляхом простого синтезу попередніх сприйнять або шляхом логічного оперування вже відомими поняттями. Значить, творча інтуїція не належить цілком ні до чуттєвого, ні до абстрактно-логічного пізнання. У ній присутні форми і того, й іншого пізнання, але є і щось, що виходить за ці рамки і не дозволяє зводити її ні до того, ні до іншого рівня пізнання. Вона дає нове знання, не досягне ніякими іншими засобами. У той же час інтуїція не є якийсь повністю автономний спосіб пізнання, ніяк не пов'язаний з відчуттями, уявленнями та мисленням. Вона лише якісно особливий вид пізнання, коли окремі логічні зв'язки і поняття виявляються на рівні несвідомого, а в свідомості фіксується лише кінцевий результат – потрібне рішення, яке довго відмежовувалося від розуму.

Зрозуміло, інтуїтивне знання не приходить просто так, без усяких зусиль з боку творця. Існують певні умови, без них ніяка інтуїція не з'явиться. До них належать: наявність проблеми, що вимагає свого рішення, ґрунтовна професійна підготовка того, хто береться за її рішення, виникнення пошукової ситуації; захопленість, зацікавленість суб'єкта пошуком необхідного рішення; прояв максимальних зусиль для досягнення поставленої мети.

Появі інтуїції зазвичай передують тривалі й уперті роздуми над проблемою. Скажімо, здогад чи осяяння виникають з особистого досвіду і сукупності думок того, хто шукає вирішення проблеми. У пошуках яскравого художнього образу з огляду на те, що творча уява вмикає можливі комбінації, «раптом» приходить рішення, але не «раптом» з'являється інтуїція. Вона оточена напруженими зусиллями інтелекту.

Взаємодія свідомості і підсвідомості (інтуїції) в дещо спрощеному вигляді можна уявити так: зустрівшись з проблемою, яку не вдається відразу вирішити, суб'єкт творчості вольовим актом передає її в сферу підсвідомості і переходить до розробки інших проблем. Через якийсь час підсвідомість виносить на «поверхню», тобто, на рівень свідомості, готову відповідь, після чого знову в роботу включається свідомість – відповідь обмірковується, вивіряється, шліфується і т. ін. Оскільки інтуїтивний пошук відбувається в підсвідомій сфері, то ця пошукова робота продовжується і при «відключенні» суб'єкта творчості від проблеми, причому таке тимчасове «відключення» може виявитися навіть корисним. Деякі дослідники у зв'язку з цим вважають за необхідне встановити своєрідний «графік» своєї пошукової роботи: після першої ґрунтовної спроби знайти рішення проблеми вони відкладають цю роботу і займаються іншими проблемами. Для активізації дії механізмів підсвідомості можна навіть паралельно працювати над кількома творчими проблемами, переходячи час від часу від однієї до іншої.

Помилково розглядати інтуїцію як щось таке, що є поза межами розуму або навпаки. Людина не здатна усвідомити лише ті ознаки, на підставі яких у підсвідомості відбувається підготовка «осіяння», а потім виникає й саме рішення. І творчий процес зовсім не відповідає аналогу звичайного логічного мислення. Він протилежний не взагалі логіці роздумів, а нормам звичного, стереотипного, так би мовити, стандартного мислення.

Розум людини часто буває скутий «точками зору» інших людей, «штампами», загальноприйнятими поняттями і поглядами. Перебуваючи під їх владою, людина не може мислити вільно, не може творити нове. Сила звичного – консервативна сила. Вона заважає не тільки відкриттю прихованого, але, інколи, навіть бачити очевидне. Звичне – це «милиці», на яких тримається все старе. Творча думка не може спиратися на них. Використовувати дещо з старого, наприклад, деякі плідні ідеї минулого, окремі фрагменти колишніх теорій, зробивши їх частиною нових, так, це треба, недарма кажуть, що нове – це добре забуте старе. Проте в цілому творчість – не повторення старого шляху, не рух по старій, давно

прокладеній дорозі. Творець тому і є творцем, що він прокладає свій, новий шлях у невідоме. У зв'язку з цим доводиться задуматися і над питанням про те, чи завжди великі знання, багата ерудиція виступають вірною гарантією плідної творчості? Адже буває і так: безмірно поглинаючи чужі думки, людина, сама того не помічаючи, потрапляє під владу готових міркувань і створює сама собі труднощі.

Для відкриття або створення чогось нового вимагається незалежність від усталених поглядів, традицій, що, своєю чергою, вимагає продуктивної уяви. При такій уяві думки з'єднуються не за принципом логічної необхідності, як при звичайній логіці мислення, а за вільним принципом асоціацій на основі схожості, подібності і т. д. Продуктивна, творча уява дозволяє, залучаючи ледь помітні або зовсім непомітні для простого ока деталі, одиничні факти, охоплювати загальний зміст очікуваного відкриття, винаходи і шляхи, що ведуть до них. Це ж уява оберігає творця нового від небезпеки збитися з наміченого шляху і пошуків.

Інтуїція не обов'язково відразу «обдаровує» творчу особистість готовим рішенням. Вона може виконати і роль підказки, полегшуючи знаходження потрібного рішення. Підказка здатна вивести мислення зі становища стагнації, значно скоротити час на вирішення будь-якого завдання. Підказка буває потрібна і для появи самої інтуїції – відіграє роль пускового механізму для інтуїції.

Отже тим, хто займається творчим пошуком, дуже важливо володіти не тільки максимумом інформації за своєю спеціальністю і низкою суміжних спеціальностей, але необхідно також прагнути до розширення діапазону своїх інтересів, у тому числі і в різних видах мистецтва. Чим ширшим буде світогляд творця, чим різноманітнішими будуть його інтереси, тим більше буде шансів для прояву інтуїції і тим ширшими будуть рамки для розвитку уяви.

Досить важливим є гносеологічне питання про співвідношення свідомості і підсвідомості, але тепер уже через використання таких понять, як інтуїтивне і дискурсивне. Дискурсивний у перекладі з латинської означає розумовий. У логіці цим словом іменується міркування, що складається з низки логічних тверджень, кожне з яких залежить від попереднього. Так от, пошуково-пізнавальна інтуїція тісно пов'язана з дискурсивним, логічним мисленням. З одного боку, розсудливе передує інтуїтивному, є обов'язковою умовою виникнення інтуїції. З іншого боку, дискурсивне повинно доповнювати інтуїцію, обов'язково йти за нею. Інтуїтивне знання носить такий імовірнісний характер, а це означає, що існує можливість отримання як істинного знання, так і відхилення від нього в бік омани, отримання помилкового висновку. У творчості присутнє і дискурсивне, й інтуїтивне мислення, але кожне з них відіграє свою специфічну роль.

У інтуїтивному процесі беруть участь три типи мислення:

- Інтелектуальне – свідоме сприйняття ситуації, її аналіз і т. ін.
- Дивергентне – середній блок сприйняття, який трансформує інформацію і виділяє важливі деталі.

Так людина переказує не всю ситуацію або діалог, а суть і своє сприйняття.

- Несвідоме – образне сприйняття ситуації та інформації, власне саме в ньому залишається інтуїтивний досвід.

Взаємодія цих типів двояка: логічно людина проживає ситуацію, дивергентне мислення пропускає (трансформує) її і важливі деталі переходять у несвідоме. І, навпаки, у певній ситуації несвідоме актуалізує досвід, і в цьому випадку дивергентне мислення є інтуїцією, оскільки свідомість викликається в останній момент, часто як постфактум. Розслабленість і готовність сприймати інформацію допомагає чути інтуїтивні відповіді. М. Люшер виділяє чотири нормальних почуття себе для гармонійного самовідчуття та розвитку інтуїції:

- Самоповага – прийняття себе і своїх почуттів (самопізнання).

• Впевненість в собі – важливо не тільки чути, але і довіряти почуттю. Усі так чи інакше йдуть за лідером, але далеко не в кожного вистачить сміливості піти за собою.

• Внутрішні задоволення – внутрішньо урівноважена людина – це вміння поєднувати інтуїтивний досвід і мислення для його розуміння, а не раціоналізація.

• Внутрішня свобода – відкритість перед собою, вміння відчувати свій організм і духовні потреби. Творчі люди, як правило, вільні, проте мало хто знає, що робити з цією свободою.

Оцінювання себе знаходиться в постійному динамічному процесі. Так, відбувається процес перетворення упевненості в собі на негативні «атрибуції» – з'являється «набута безпорадність» або депресія, якщо замість самоповаги закріплюється набуте почуття неповноцінності.

Творчість рятує від цих невротичних почуттів, тому що під час творчого процесу невротичні почуття залишаються вимкненими. Саме це є поясненням, чому арт-терапія вважається ефективною.

Іноді неусвідомлювані образи збігаються з уявленнями мислення. Момент конгруентності переживання-гештальта і уявлення-гештальта (за термінологією М. Люшера) можна назвати «раптову думкою» або «осянням», тому що цей момент спалахує і виблискує, як блискавка. Це і є – інтуїція.

Інтуїцію завжди намагалися приписати сфері містичного. Але психологічно обґрунтовані положення дають пояснення розвинутої або не розвинутої інтуїції. Відомо, що тільки психічно здорова осо-

бистість має адекватну антиципацію. Клінічні дослідження під здатністю до антиципації (прогностичної компетентності) розуміють здатність особистості з високою ймовірністю передбачати хід подій, прогнозувати розвиток ситуацій і власні реакції на них. Таким чином, у людини з психічним захворюванням будуть спостерігатися відхилення і в ефективності його антиципації. Так, при шизофренії порушена опора на структуру вірогідності минулого досвіду, тому хворі з більшою легкістю витягують з цього досвіду мало ймовірні асоціації і рідко роблять успішні високовірогідні. У пацієнтів із невротичними розладами прогностична некомпетентність має статус преморбідного чинника. Спостерігається зниження антиципації за всіма параметрами (тимчасовим, просторовим, особистісно-ситуативним), вони не довіряють собі і не відчують себе, намагаються все передбачити і врахувати, таким чином усе, що їм міг би підказати власний досвід, блокується сумнівами. Присутня схильність до моноваріантного типу прогнозування, перевага сприятливих результатів; як наслідок, такі люди схильні до образ, розчарувань, криз, мають низьку стресостійкість. Дослідження неврологів показують, що порушення здатності до готовності прогнозувати і прораховувати ймовірність майбутніх подій є однією з причин виникнення неврозів. Невміння налаштуватися до співрозмовника ізолює особистість.

Щодо поліфункціональності уяви в діяльності людини всім відомо. Пізнавальна функція полягає у створенні нових образів, понять, способів діяльності, які сприяють активізації процесу мислення, збагачуючи його додатковим матеріалом для розумової обробки й розуміння. Антиципаційна функція уяви виявляється в передбаченні результатів діяльності. Уява, таким чином, дозволяє не тільки передбачати результат праці до її початку, але й створювати уявні моделі проміжних результатів. Наслідком антиципаційної функції є регулююча (регуляторна) функція уяви, що проявляється в попередній налаштованості до діяльності. Саме ця функція уяви відповідальна за створення плану подальшої діяльності, так званої орієнтованої основи дій, у процесі виникнення якої формується й відповідний емоційний тонус: відчуття успіху, впевненості, безперспективності. Важливе значення має також контрольна-коректуюча функція уяви. Порівнюючи проміжні результати діяльності з прогнозованим кінцевим результатом, уява коректує процес мислення, синтезуючи уявлення в нових поєднаннях і зв'язках.

Пізнавальна функція як основна функція літературної уяви полягає в створенні уявлень, образів, способів дій у процесі розумової обробки художнього матеріалу.

Антиципаційна функція творчої уяви – це здатність передбачати результати дій. Інакше кажучи, це спроможність людини уявити результат дії до її здійснення. Досить часто антиципації викликають уявлення, що склалися на основі життєвого досвіду, і тоді причиною нерозуміння є невідповідність дійсності тим висновкам, які базуються на життєвих враженнях. Якщо, до того ж, антиципаційне уявлення посідає панівне місце в ланцюгу інших уявлень (а часто-густо це буває саме так), то виникає сильна настанова (налаштованість) на відповідний прогноз. Це викликає, з одного боку, актуалізацію тієї інформації, яка не потрібна для справжнього розуміння, а з іншого боку, пригнічується функція сумніву. Якщо результат розумової діяльності розцінюється як істинний, процес розуміння згасає саме через відсутність сумніву як активізуючого чинника мислення. Але відчуття зрозумілості ще не гарантує правильного розуміння. У таких випадках суб'єктивне розуміння, яке розцінюється як істинне, виступає перешкодою справжньому розумінню і є причиною нерозуміння.

Таким чином, розгляд творчої діяльності в різних проявах розкриває її глибоко індивідуальну природу, важливе значення в ній професійної підготовленості суб'єкта творчості, наявності у нього глибоких і великих знань, таланту, інтуїції. Творчий процес здійснюється не тільки на свідомому рівні, але і в підсвідомій сфері, на рівні інтуїції.

Причини нерозуміння, викликані регулюючою функцією уяви, розміщені в плані майбутньої діяльності (так званої орієнтовної основи діяльності). Приступаючи до будь-якої діяльності, людина прогнозує неусвідомлювану орієнтовну основу майбутньої діяльності.

У всіх теоретичних концепціях фантазії за вихідний матеріал для творчої діяльності, що надалі піддається трансформації, приймаються дані, почерпнуті із зовнішньої реальності. Однак чимало психологів звернули увагу на особливу реальність у глибинах психіки, що, на їхню думку, може також служити матеріалом фантазії. Ми маємо на увазі погляди психоаналітичної школи. Вчення Зигмунда Фрейда одержало досить широке висвітлення й різнобічну оцінку. Характерно, що психоаналіз спочатку звернувся до вивчення однієї з найбільш ігнорованих форм фантазії – до сновидінь, яким психологи й фізіологи минулого давали надзвичайно примітивне пояснення, убачаючи в них побічний і випадковий продукт розрядки нервової енергії під час сну. Фрейд, провівши кропіткий аналіз спогадів сновидінь, показав, що всі елементи сновидіння, якими б безглуздими вони не здавалися, перебувають у тісному зв'язку з усім нашим внутрішнім життям і, отже, мають психологічний сенс. Сновидіння, за Фрейдом, виконує важливу біологічну функцію, а саме охороняє сон шляхом ілюзорного здійснення бажань, а також ілюзорного усунення подразників, що заважають сну. Образи сновидінь мають цілком реальні джерела. Однак до цих джерел варто віднести не тільки зовнішню реальність, але й внутрішнє психічне життя, найчастіше неусвідомлюване. Сама фантазія, що проявляється не тільки в образах сно-

видінь, але й у творах мистецтва, підкоряється певним закономірностям, якими, як уважають психоаналітики, управляється взагалі вся несвідома сфера. До них належать механізми зрушення (зсув акценту з одного явища на інше, а також підстановка необразливої ситуації замість неприйнятної) і згущення (з'єднання в одному образі декількох образів або їхніх окремих рис). Особливе значення надається символам, що заміщають обличчя, органи тіла, предмети, дії.

Механізми зрушення, згущення й утворення символів, відповідно до вчення Фрейда, проявляються в будь-якій формі фантазії – у вигадливих бажаннях невротика й маячних ідей психопата, у міфічних народних вимислах і релігійних віруваннях, в інтимних мріях і поетичній творчості.

Перехід з несвідомої сфери у сферу свідомості здійснюється за допомогою так званої проєкції. Ернст Нейманн у такий спосіб ілюструє явище проєкції: «Подібно до того, як кінематографічний апарат, що перебуває за глядачами, створює картину поперед них на полотні, точно так само змісти несвідомого проєктують зовні й сприймаються як дані зовнішнього світу, а не як змісту несвідомого. І подібно до того, як дитина реалізує свої бажання в іграх, що винаходяться нею, художник, на думку фрейдистів, у своїх творах, звичайно в замаскованій формі, реалізує свої прагнення. Це може бути, наприклад, проєкція внутрішнього конфлікту поета, викликаного пристрастю до дружини друга. Внутрішні конфлікти, таким чином, ніби виносяться зовні, внаслідок чого вони знаходять нову форму, часом досить відмінну від тієї, котра була властива глибинним переживанням».

Психоаналітична концепція фантазії не базується на ґрунті експериментальних даних, що не забезпечують високий ступінь об'єктивності висновків, деякі тлумачення психоаналітиків відзначені суб'єктивізмом і однобічністю. Однак безсумнівно, що адекватне пізнання процесу фантазії вимагає серйозного дослідження глибинних шарів психіки.

Необхідно підкреслити, що просто посилання на термін «несвідоме» як на пояснювальний принцип лише створює ілюзію пояснення. Термін «несвідоме» має щонайменше два значення: по-перше, воно служить для позначення особливої психічної інстанції або сфери, тобто має топологічний сенс; по-друге, виступає як характеристика психічних явищ, указує на відсутність у них певної властивості – бути легко доступним свідомості. Однак жодне із зазначених значень не являє собою теоретичної концепції, що здатна пояснити психологічні явища.

Учення про несвідоме поштовхнуло інтерес до проблеми інтуїції. Однак покликана філософами, зокрема, Бергсоном і деякими іншими вченими для пояснення загадкових явищ психіки (раптове осягнення, безпосереднє схоплення зв'язків, сутності й т.д.), інтуїція сама дотепер залишається тим поняттям, що ототожнюється то з феноменом інсайту, то з несвідомим або неусвідомлюваним. У новітній філософській літературі окремі аспекти проблеми інтуїції освітлені М. Бунге і А. А. Налчаджяном.

Зрозуміло, суперечка про несвідоме і його сутність, співвідношення зі свідомістю має загальнопсихологічне значення й виходить далеко за рамки розглянутих тут проблем фантазії та інтуїції. Хоча багато фактів, здобути за допомогою психоаналітичної техніки, свідчать про реальність несвідомого, його ідеалістичне трактування може стати благодатним ґрунтом для спекулятивних містичних побудов.

Список використаних джерел:

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 320 с.
2. Боровик О. В. Развитие воображения. Методические рекомендации. – М.: ООО «ЦГЛ «РОН», 2000. – 112 с.
3. Бунге М. Интуиция и наука / перевод с англ. Е. И. Пальского. – М.: Издательство «Прогресс», 1967. – 389 с.
4. Вунд В. Фантазия как основа искусства / Перевод Л.А. Зандера, под ред. проф. А.П. Нечаева. – СПб.: Издательство М. О. Вольфа, 1914.
5. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический Проект, 2003. – 304 с.
6. Левчук Л. Т. Интуїтивізм і питання художньої творчості. – К.: Мистецтво, 1969. – 93с.
7. Майерс Д. Интуиция. Возможности и опасности». – СПб.: Питер, 2010.
8. Марчук М., Мудра С. Аксиологічний потенціал інтуїції в науковому пізнанні // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 309-310. Філософія. – Чернівці: Рута, 2006. – 319с.
9. Налчаджян А. А. Некоторые психологические и философские проблемы интуитивного познания (интуиция в процессе научного творчества. – М.: Мысль, 1972. – 271 с.
10. Николаенко Н. Н. Психология творчества: Учебное пособие / Под ред. Л. М. Шипицыной. – СПб.: Речь, 2005. – 277 с.: ил.
11. Ожиганова Г. В. Интуиция как составляющая часть творческого процесса // Психология способностей: Современное состояние и перспективы исследований: Материалы научной конференции, посвященной памяти В. Н. Дружинина. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005.
12. Петухов В. В. Психология мышления. – М.: Академия, 2007. – 211 с.
13. Пономарев Я. А. Психология творчества. – М.: Изд-во «Наука», 1976.
14. Сельченко К. Психология художественного творчества / К. Сельченко. – М.: Прогресс, 1997.